

HİKMET ÇAĞRI YARDIMCI • Cumhuriyet ve Hissiyat

HIKMET ÇAĞRI YARDIMCI 1994'te Ağrı'da doğdu. Lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2017 yılında tamamladı. 2021 yılında ise Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden, bu kitabın orijinal hali olan tezini savunarak mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'ndeki doktora eğitimiyle beraber Hasan Kalıncı Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde görev yaptı.

İletişim Yayınları 3187 • Araştırma-İnceleme Dizisi 533

ISBN-13: 978-975-05-3350-1

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Mustafa Kemal Gazi Orman Çiftliği'nde, 1926

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HIKMET ÇAĞRI YARDIMCI

Cumhuriyet ve Hissiyat

Falih Rıfkı Atay'da
Modernlik, Ulus ve Duygular

Annem ve babama...

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR..... 11

GİRİŞ 13

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 31

Duygular ve duygular tarihi hakkında..... 31

*Lucien Febvre: Tarihin duyguları
veya duyguların tarihi*..... 40

Norbert Elias: Uygarlık ve duygular 44

Stearnsler: Duygular ve duygubillim..... 46

William Reddy: Duygu-sözler ve rejimleri 49

Barbara Rosenwein: Duygu toplulukları 52

Monique Scheer: Pratik olarak duygular..... 55

Batılılaşma, milliyetçilik ve kültür ekseninde
duyguların tarihteki yerini belirlemek..... 58

İKİNCİ BÖLÜM

FALİH RIFKI ATAY'IN YAŞAMI VE ESERLERİNE

KISA BİR BAKIŞ 65

Falih Rıfki Atay'ın yaşamı ve eserleri..... 65

**BİR VAKA ANALİZİ: FALİH RIFKI ATAY ÜZERİNDEN
OSMANLI-TÜRK BATILILAŞMASI,
CUMHURİYET'İN DOĞUŞU VE DUYGULARIN İNŞASI
ÜZERİNE BİR DENEME.....77**

Falih Rıfki Atay ve Osmanlı Batılılaşma hareketlerinin “duygu serencamı”: Kibirden aşağılık duygusuna	77
18. yüzyılda ilk Batılılaşma hareketleri: “Herkes sazendeli, hanendeli bahçelerde...”	79
<i>II. Mahmud: “Gâvur” padişah</i>	86
<i>Tanzimat ve Islahat Fermanları</i>	98
<i>Falih Rıfki Atay, Tanzimat ve aşağılık duygusunun ortaya çıkışı: “Bir protokol ve pornografi ihtilali”</i>	108
Aşağılık duygusundan çıkışın nişanesi: Türk aydınlanması	110
<i>Aşağılık duygusu ve tarihsel bağlamına kısa bir bakış</i>	110
<i>Yeni Osmanlı modernleşmesi</i>	115
<i>Falih Rıfki Atay ve Ali Suavi:</i> <i>“Aşağılık duygusundan ilk çıkış”</i>	120
<i>II. Abdülhamid devri ve “geleneğin yeniden icadı”</i>	124
<i>Falih Rıfki Atay ve II. Abdülhamid:</i> <i>“33 yıl bir cahil divanenin elinde...”</i>	127
<i>Jön Türkler</i>	131
<i>Falih Rıfki Atay, Jön Türkler ve Meşrutiyet:</i> <i>“İnkılab-ı mesud”</i>	140
<i>İttihad istibdadı</i>	146
II. Meşrutiyet dönemi siyasal akım tartışmaları: Şeref rejimi ve Batılı Türk'ün inşasına doğru	148
“Doğan çocuğun adı”: Cumhuriyet.....	157
<i>“Enverland”ın yıkılışı ve Birinci Dünya Savaşı</i>	157
<i>“Zito Zito Venizelos”a karşı</i> <i>Cafer’in gözyaşları ve ilk meclis</i>	166
<i>“...Hiç gam yok...”: Cumhuriyet kuruluyor</i>	171
<i>Cumhuriyet'in şerefi</i>	174
<i>Şeref duygusu</i>	175

Şeref duygusunun “inşası”: Reformlar.....	181
<i>Şapkanın şeref hissesi</i>	182
<i>Medeni Kanun ve “kadınlığın şerefi”</i>	184
<i>“Yeni adam” Cumhuriyeti: Barbarlıktan son çıkış</i>	188
<i>“Yazın Arap yazısı değildir...”</i>	190
“Milli şeref”in yükselişi: 30’lardan sonra.....	194
<i>Türk Tarih Tezi ve Türk dili: “Milli rönesans” dönemi</i>	194
<i>Hegemonya kuvvetleniyor: “Muallim, ray ve baca”</i>	197
<i>Bir tereddüdün geri dönüşü: “Acaba aşağılık duygusu mu?”</i>	202
<i>Yığınların terbiyesi: Saadete doğru</i>	209
Yeni bir terbiye biçimi olarak “saadet terbiyesi”: “Şimal terbiyesi” veya “hom”	217
SONUÇ	225
KAYNAKÇA	239
DİZİN	255

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın bütüne ulaşmadan önceki ham hali, zihnimdeki soru ve malzemelerin birbiriyle bağlantılı olmadığı bir denizde yüzüyordu. Bunun derli toplu bir tez çalışması haline gelmesini sağlayan, bu çalışma sırasında her sorumu bıkmadan usanmadan cevaplayan, her hatamı sabırla düzelten danışmanım Nazan Çiçek'e teşekkür etmem gerekiyor ilk önce elbette. Bana esin kaynağı olan çalışmalarıyla hem tez hem de kitabın şekil almasındaki bütün süreçlerde, “uzakta” bulunmasına rağmen, yardımları sayesinde yanımda gibi hissettiğim, yeri bende pek muteber olan Nagehan Tokdoğan, teşekkürü fazlasıyla hak edecek kadar kahrımı çekti. Tabii en fazla “kahrımı çeken”, kitabın bu hale gelmesinde en çok emeği geçenlerden biri olan Tanıl Bora'ya sonsuz teşekkürler. Tanıl Hoca, sadece bir dolu hatayı şikâyet etmeden düzelttiği çalışmanın editörlüğünü yapmadı. En başından itibaren, tâ bu çalışma rüşeym haldeyken, kendini sürekli “tuhaf” sorularla meşgul etmemi sabırla karşıladı, önerileriyle ufkumu açtı. Şeyma Afacan, doktora tezini benimle çekinmeden paylaştı, kitabın orijinal hali olan tezin şe-

killenmesinde fikirsel rolü olan, teşekkür edilmesi gereken diğer bir isim. Ayrıca jürimde bulunan Aylin Özman, Filiz Zabcı ve Siyasal'da derslerini büyük bir şevkle dinlediğim bütün hocalarıma teşekkür ve şükranlarımı bir borç biliyorum.

Şeyma Sevgican... Sadece tezin ve kitabın dışarıdan bir nazarla –yeniden ve yeniden– okunması gibi akademik yardımlarıyla değil, sürecin getirdiği bütün stresi benimle paylaşarak mental anlamda da yanımda durdu. Kendisi de takdir edecektir ki, çok büyük bir teşekkür ve minnet “duygusunu” hak ediyor. Dahası, isimleri bu sayfaları aşacak kadar mebzul olan dost, yoldaş, arkadaş ismi mevcut. Onlar da bu satırları okuyacakları vakit, isimlerini anamasam da, teşekkürlerimi almaktan imtina etmesinler lütfen. Son olarak, sadece mezkûr akademik süreçlerde değil, bütün hayatım boyunca yanımda olan annem ve babama, kardeşlerim Çağla ve Damla'ya sevgi ve şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Gündelik hayatta geniş yer edinmiş bir fenomen olarak duygu, çoğunlukla rasyonel düşünmeye karşıt bir pozisyona yerleştirilir ve performe edilen kimliğin veya edimselleşmekte olan bir düşüncenin “yanlış” olduğuna hükmetmeye dayanak sağlar. Dolayısıyla “duygusal olmak”, “duygularla hareket etmek”, “duygularla düşünmek” veya “duygularla karar vermek” gibi söylem ve haller, modern insanın duyguyla gerçekleşen ilişkilenmesini tamamıyla akıl-dışı bir alana iter. Duygunun bu ilk bakıştaki (*prima facie*) yanı hem kişilerin duygular hakkındaki fikirlerinin hem de duyguların modern toplumsal hayattaki yerinin yadsınmasına sebep olur. Oysa “sorunun olumsuz ya da olumlu yanlarını denetleyebilme” bağlamında değerlendirilebilecek olan nesnellik, insanın “değişik bakış açılarını ve duygusal yorumları bilginin hizmetinde kullanmayı” bilmesidir.¹ Üstelik duygunun bu derinlikli yorumlama potansiyelini ihmal etmek, yalnızca ele alınan araştırma nesnesinin eksik kavranmasına yol

1 Friedrich Nietzsche, *Ahlâkın Soykütüğü Üstüne: Bir Kavga Yazısı*, çev. Ahmet Inam, 6. baskı, İstanbul, Say Yayınları, 2013, s. 139.

açmaz; duygunun kamusal alandan dışarı atılarak kişisel ve özel alana hapsedilmesine ve doğrudan cinsiyetlendirilmesine hizmet eder. Diğer bir deyişle, “duygusal olmak” zayıf dirence sahip insanlara veyahut kadınlara atfedilip akıl kavramı erkeklikle özdeşleştirilir. Bu nedenle sosyal bilimlerde “nesnel” ve “tarafsız” incelemelerin katı dikotomik yaklaşımı, duyguyu bilimselliğin dışına sürükleyerek kullanılmasını imtina edilen bir sözcük ve kavram haline getirir.

Siyaset bilimi ve tarih disiplinleri de analiz birimlerinin rasyonel, hesaplanabilir ve öngörülebilir kılınmasını önceleyerek bu âdeti uzun bir müddet kucaklamıştır. Ancak insanların toplum içindeki sayısız karşılaşmaları siyaset ve tarihe duygunun hem zihinsel hem de bedensel yansımalarıyla beraber bakmayı gerektirir. Çünkü siyasal bilincin ve ideolojinin oluşmasına zemin hazırlayan bileşenler, devletin bireyler üzerindeki tahakkümü veya bireyler arası güç ilişkileri zihnin süzgecinden geçerek dile, bedensel ifadelere ve nesnelere aktarılan duyguları da kapsar. Nitekim 20. yüzyılın son çeyreğinde sosyal bilimlerin “duygulanımsal” ve “duygusal” dönüşleri hem siyaset bilimi hem de tarihin bu çağrısına yanıt vermiştir.² Dolayısıyla siyaset biliminin tarihsel ve yapısal dönüşümlerle iç içe olduğu düşünülürse, duygular tarihinin sağladığı kuramsal araçlarla siyasal olanın tarihini duygularla okumak da pekâlâ mümkündür. Burada Edward Halett Carr’ın, tarihçinin “incelediği insanların zihniyetleri, eylemlerinin gerisindeki düşüncelerini, hayal gücü yolu ile anlaması” gerekliliğine dair fikirlerini de anımsamak önemlidir.³ Zira

2 Bkz. David Lemmings ve Ann Brooks, “The Emotional Turn in the Humanities and Social Sciences”, *Emotions and Social Change: Historical and Sociological Perspectives*, David Lemmings ve Ann Brooks (ed.), Londra, Routledge, 2014; Patricia Ticineta Clough ve Jean Halley, *The Affective Turn: Theorizing the Social*, Durham, Duke University Press, 2007.

3 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 28.

mevzubahis ayrılıkların yeniden inşa edilmesini engellemek adına, siyasal süreçlerin dönüşüm momentlerinde tahakkuk eden bütün sebep-sonuç ilişkilerinde hem anakronizm hem de eklektizmden uzak durmak kaydıyla, duygunun rol aldığını fark etmemek imkânsız gibidir.

Duyguların bütün toplumların geçmişinde ve kültüründe yer edindiği ve bu toplumların “duygu kurallarına” göre sürekli hareket ettiği gerçekliği ortadadır.⁴ Türkiye’nin siyasal ve sosyal tarihini farklı bir perspektiften kavramak için de duyguların sosyo-psikolojik yorumlama kabiliyetine ihtiyaç vardır. Türkiye’nin “duygu haritasını”⁵ çizen çeşitli tarihsel olay ve olgular olsa da devlet ve toplumun Batı ile karşılaşması oldukça özgün sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların Doğu toplumlarının Batı ile karşılaşmasının “hayranlık” ve histerik bir “reddiye” arasında gidip geldiğini söyleyen Daryush Shayegan’ın bu tespitinin⁶ ne kadar yerinde olduğu, Batılılaşma hamlelerinin başladığı dönemlerden bugünlere gelen söylem ve pratiklerde karşılaşılan duygusal ifadelerle sabittir. Dolayısıyla Osmanlı-Türk siyasal hayatında Batılılaşma, duygular ve siyaset arasına yerleşmiş bu “duygu-sözleri” incelemek hem dönem *pathos*’unu yeniden yorumlamayı hem de toplumların inşa edilmeye uğraşılan “duygu rejimleri”ni anlamayı olanaklı kılacaktır.

Duygunun son tahlilde yorumlama biçimleri ve bilişsel değerlendirilmelerle ilintili bir süreçler bütünü olduğu ön kabulüyle yola çıkılırsa, Osmanlı’nın son devirlerinde ekseriyetle kâfirlikle işaretlenen bu “yabancı” dünyanın içeriye alın-

4 Bkz. Arlie Russell Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, Londra, University of California Press, 1983; Barbara H. Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2007, s. 15.

5 Bkz. William Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

6 Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, çev. Haydun Bayrı, 5. baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2018, s. 13, 24.